

ŠMÍDOVÁ-MATOUŠOVÁ, Olga. 2012. „Rudé právo psalo...“ Restituce identity a identita restituce Rudého práva v roce nula. Praha: Sociologické nakladatelství (úryvek nekorigované verze)

RESTITUČNÍ DRAMA REŽÍROVANÉ BOLTANSKIM: OSOBY A OBSAZENÍ

Složení mozaiky - metapříběh Rudého práva

Jak vidíme, máme zde i po složení mozaiky ne jeden, ale minimálně dva příběhy (nebo dvě epizody jednoho příběhu). Jeden je sledem odpovědí na řadu implikovaných otázek: Kdo byl ukřivděn/poškozen kým (čím) a jak? Druhý pak opovzdí na sled otázek typu: Jak bude křivda spravedlivě odčiněna? Jak uvidíme, druhý příběh má bohatší děj, odpovídá na tyto otázky do detailu a začíná otázkou: Je vůbec možné křivdy stanovit a odčinit? Kým bude narovnaní spravedlivě stanoveno a vykonáno?

Prvý příběh je aktuální rekonstrukcí minulých událostí a jejich minulých následků (křivd). Druhý, navazující, je aktuální rekonstrukcí (anticipací) sledu budoucího vývoje událostí napravování křivd a jejich předpokládaných ne/dobrych následků pro aktéry. Definování situace tak sestává z historie situace a z jejího hypotetického (žádoucího) pokračování v blízké budoucnosti. Oba příběhy spojuje to, že zahrnují a definují současnou situaci. Druhý příběh o napravování křivd je anticipací možných řešení komplikované situace obsažené v prvním příběhu (je jejím rozuzlením, které je evaluativní). Jak jsme viděli, různé diskursy přispívají různou měrou k vyprávění tohoto příběhu a vyplňují vždy jen část dějové osnovy, některé více tematizují, jak ke křivdám došlo, jiné zas více, jak je napravit. Diskurs Zase kádrování vypráví například jen to, že ti, kteří jsou dnes obvinění z křivd a z obstrukcí při nápravě, jsou nevinné oběti.

Skutečnost, že děj má i vedlejší linie, není to hlavní. Důležitá je časoprostorová orientace. Temporálně-logický řád, který plníva ideologickou funkci, kdy rozuzlení zápletky je obnovením řádného, narovnaním nerovnováhy.

Rekonstrukce formálních rysů spravedlnosti v Rudém právu

Teorie vhodná k re-konstrukci mozaiky těchto příběhů ne/spravedlnosti pochází z dílny Jeana Luca Boltanskiho (Boltanski 1990, Boltanski, Thévenot 1991, resp 2006). Boltanski chápe sociální svět jako scénu i proces současně. V knize *De la justification. Les économies de la grandeur*, kterou napsal o ospravedlňování s Laurentem Thévenotem (1991), a která vyšla v roce 2006 v angličtině pod titulem *On Justification. The economies of worth*, argumentují, že v moderní společnosti působí vícero morálních pořádků (multiple orders), které jsou navzájem složitě propletené, propojené. Autoři nacházejí a dokládají ve své „ekonomii hodnot“ existenci řady hodnotových (morálních) řádů (orders of worth) jako systematických a koherentních principů evaluace. Tyto řady nefungují specializovaně, nedělí si mezi sebe práci, neoperují ve zvláštních v oblastech či polích, ale koexistují a běžně spolupůsobí ve stejném sociálním časo-prostoru.

Vedle pojmu „justification“, ve smyslu předkládání důvodů k akci (zde restituci) a zdůvodňování účasti na ní odkazem k obecnému zájmu (souladem se spravedlností), je pro moji úlohu důležitý také pojem „testu“ (zkoušky či vyšetření). Slouží k označení forem či figurací sporu (konfliktu) mezi aktéry s odlišným stupněm legitimacy. Pokud jsou jejich zkušenosti, tak jak po sobě následují během sporu, legitimizovány

(úspěšně), zavazují aktéry nárokovat (claim) univerzalitu jejich soudu, a to v rámci hodnotového řádu (order of worth), ke kterému referují, a v souladu s ním. Referují-li aktéři konfliktu v rámci různých (k jinému z) hodnotových řádů, pak se legitimizační zkouška stává pro účastníky sporu diskursivně nedostupná, je nemožné ji provést. Nastává prostě situace, kdy každý rámcuje záležitost kvalitativně rozdílně. Umisťuje předmět a zkušenost s ním do jiného příběhu, rámce. Hodnotí věc podle jiných parametrů. Účastníci se míjí, míří jinam. Přesto, i když obě strany referují k různým hodnotovým řádům, je možné dojít ke kompromisu, když najdou jisté „společné dobro“. Tehdy je možné dosáhnout křehký a vždy dočasný kompromis. Boltanski a Thévenot na vývoji různých spravedlnostních sporů ilustrují, jak se v mnohých konfliktech charakteristiky (identity) těch, kteří vedou debatu o sporné události (disputantů), během konfliktu mění.

Boltanski se spolupracovníky vygeneroval i empiricky prověřil tzv. „formální konstanty“ události, resp. případu nespravedlnosti, aféry. Událost probíhá v čase a prostoru dle scénáře, resp. rámce (*frame*). Někjaký akt či událost je spojena s pocitem-pro-žitkem nespravedlnosti a identifikována jako protivenství, pojmenována jako něčí zkušenost nespravedlnosti na někom (na oběti). Pak je hledán a identifikován viník (*naming*). Předseudečně je předpokládána odpovědnost nějakého aktéra (viníka) a vznesena proti němu stížnost, obžaloba (*blaming*). Stížnost, obvinění je spojeno s argumentací, co je příčinou újmy či potíží, a se svědectvím dalších osob (a předkládáním důkazů, evidencí). Požadavek nápravy způsobených křivd, škod je uskutečňován vznášením požadavků/nároků na nápravu, náhradu, zadostiučinění (*claming*). *Claming* je rovněž událostí produkovanou kritickou a argumentační aktivitou účastníků (ne nutně obětí, ale jejich jménem). Je tedy požadavkem nápravy následků, tedy (spravedlivého) narovnání.⁷⁶ Dochází (se) k narovnání (*remedy*). Jak uvidíme, je ve hře i jeho nákladnost (stejně jako nákladnost celého procesu). Narovnání je (exekutivně) vy/konáno. Jde o strukturovaný proces opravy nerovnováhy mezi dvěma po sobě jdoucími a kauzálně spojenými událostmi (újmy jako příčiny svého následku) veřejným objektivizovaným komparativním hodnocením jejich společenské hodnoty (ekvivalence) s odkazem k dobru a harmonii. Obnova harmonie je odkazem k dobru (a naopak).

Boltanski a jeho tým pak na mnohých kauzách či aférách zkoumá, jak se stížnost vůbec konstituuje, stává veřejně přijatelnou a přijímanou v diskusi. Jak je ve veřejné debatě a díky ní stížnost valorizována. A ač je třeba povahou zcela soukromá, stává se validní. Mobilizuje aktéry k dalšímu spravedlnostnímu jednání. Názorně na empirických příkladech ukazuje a vykazuje pluralitu a situačnost užívání spravedlnostních rámců aktéry. Dokládá jejich historickou a kulturní proměnlivost a současně jejich „formální konstanty“ či „gramatiku“ artikulace. Jejich univerzální formy. Jeho teorie je pevně „uzemněna v datech“.

Podmínkou úspěšnosti veřejné stížnosti, žaloby (od žal, žalovat), na nespravedlnost je vystoupání z partikulární na obecnou úroveň a postoupení z individuální úrovně na úroveň kolektivní (všeobecnější) relevance. Jen takto diskursivně kooperativně dosahované žalování může být platnou ob/žalobou, je tedy úspěšnou mluvnou událostí (série aktů) a je hodnoceno (valorizováno) s ohledem k obecnému smyslu pro spravedlnost. Boltanski také porovnává rámce, jako je láska a soucit s trpícími (*pity*), s rámci spravedlnosti, podobně jako současné feministické teorie, které rekonstruují maskulinní povahu moderní racionality spravedlnosti založené jen na retrospektivním

kalkulu (Boltanski 1993).

Ve scénáři spravedlnosti podle Boltanskiho jsou také formalizovány party pro důležité role (resp. role rolí). Jejich diferenciaci, ba distinkci je zásadní jak pro to, aby ve scénáři vůbec figurovaly, tak i pro pravidla jejich obsazení a inscenování. Některé role nemohou být „sprízněné“: Jen tak je zaručena nestrannost jako charakteristický rys, který si role žádají. Podobně jako u soudu. „Oběť“ může výjimečně být zastoupena toutéž osobou jako „viník“. Důležitější jsou však role nezávislé: „Žalobce“, nestranný „soudce“ či „arbitr“, a konečně, pověřený, prověřený a oprávněný „exekutor“, který vykonává nestranně prověřený, osvědčený a rozumný nárok na odškodnění oběti a trestá viníky. Svůj part sehrávají samozřejmě i postavy vedlejší, zejména „svědci“. Tyto klíčové role s jejich party jsou formálním relativně univerzálním rysem scénáře spravedlnosti.

Podobně jsou role/pozice analytickým klíčem k rámcům i pro Goffmana (Goffman 1986). A podobně jsou role a postavy s jejich motivy a jednáním pro naratology důležitými klíči k příběhu. Díky tomu, že jde o role, které hrají klíčové role (party) v ději (rámcu), mělo by být možné a smysluplné pomocí nich zrekonstruovat i Rudým právem užitě empirické spravedlnostní rámce/scenáře.

První dějství

V prvním příběhu nesporných křivd, které se staly, de facto není viníků. Viníků, kteří by byli v době stížnosti morálně odpovědní. Viník nemá lidskou tvář. Je jím zestátnění, kolektivizace, minulý režim a jeho stát, systém. Je jím historie, která se podepsala na konec na všech, takže jsme všichni tak trochu oběťmi.

Jiní viníci, jejich pomocníci, či ti, co tomu napomáhali třeba jen zlou vůlí, nedbalostí a podobně, zde nefiguruje. Ani ne ti, co by profitovali z neštěstí druhých.

V tomto příběhu nemají místo. Dokonce ani v epizodách lokalizovaných do časoprostoru dnešní konkrétní vesnice, kde vystupují persekované oběti, se takto neobviňují a nejmenují konkrétní lidé či skupiny provinilců. I ojedinělé hlasy nesporných obětí obviňují „tu dobu“, hrají roli svědků.

Zkoumání morální a právní odpovědnosti za násilné události a jejich následky není odstíněné ani konkretizované. Téma osobní viny tak v souvislosti s restitucemi není evokováno, není relevantní. Neváží se účast a podíl na vyvlastnění či následném znehodnocení majetku, které je často zdůrazňováno jako odosobněné (*chátralo to, neudržovalo se to*).

Nároky na nápravu a odškodnění pak oběti vznášejí na současný stát a jeho systém odkazem na vyšší morální princip. Ostatní postavy to akceptují. Systém, minulý režim, tak funguje jako osudový agens, který připomíná ničivou přírodní katastrofu.

Jediným pomíjivým okamžikem, kdy se téma osobních vin a viníků nabízí, třeba jen k polemice, je pozměňovací návrh poslance Václava Bendy předložený v parlamentu k návrhu restitučního zákona. Benda jako viníky veřejně označuje nomenklaturu a žádá trest za to, že si, a nikoliv v dobré víře, přisvojili majetek vyvlastněných, výhodně jej koupili od státu. A žádá nápravu - vydání majetku. Rudé právo posiluje irelevantnost nastolených otázek, agend a tedy i takovou koncepci rolí v příběhu tím, že téma osobních vin v souvislosti s restitucí zcela opouští, pomíjí. V článku o přijetí zákona Bendův návrh stručně zmiňuje, nekomentuje ho, ani nekritizuje. Cituje jen (resp. parafrázuje) protiargumenty proti Bendově návrhu, které padly z úst nelevicových poslanců. Benda je pak v příběhu postavou v roli samozvaného proroka, jehož slova nikdo

- ani jeho stranici - nebere vážně.

Retrospektivní příběh kolektivizace: Jak se křivdy za kolektivizace staly a kdo je vinen, je významově odlišnou variantou historie znárodnění. Odchyluje se od příběhu znárodnění především v dalším dějství, které je pro vyvlastněné šťastnější. Sám akt a jeho bezprostřední následky má jak pro lidské oběti kolektivizace (nejen odebrání živnosti a prostředků, ale i perzekuce osob), tak i pro lokální společenství (vesnice) a celou společnost stejně negativní význam (křivda, škody, násilí, rozklad, nedůvěra...). Družstva - ač dědici kolektivizace - se navzdory tomu po těžkých počátcích postupně za přispění svých členů vyvinula v družstva přínosná, sociálně pečující a ekonomicky spravedlivá. Prospěšná i pro bývalé ukřivděné. Družstva svým přispěním situaci napravila, čili již odčinila škody kolektivizace na (svých) lidech napáchané. Prokázala, že jsou prospěšná pro celek (oproti státním statkům). Osvědčila se, což dosvědčují mnozí svědci. Jsou mezi nimi i ti, kteří byli kolektivizací ukřivděni, ale nevyjadřují přetrvávající subjektivní pocit ublíženosti. Svědčí tak ve prospěch odčinění.

V retropříběhu nejsou vinní ani nevinní. Jen oběti, a to není totéž. Poškození nespravedlivým režimem byli venkoncem - ač diferencovaně - jaksi všichni. Trpěli všichni ti, na něž dolehla tíha následků znárodnění a systému. Vyjma těch, kteří utekli před ničivým živlem režimu a netrpěli tu s námi (emigranti a jiní cizinci).

Žalován je ze všech stran systém a jeho ideologie implantovaná zvenčí - stalinismus. Systém jako aktant hraje v příběhu fatální úlohu, připomíná onen osud (či náhodu) jako nejvyšší činitel ne/spravedlnosti, tak jako ve starých Homérových bájích, anebo živelní pohromu, ke které mohli aktéři, zejména ti, co řídili společnost, přispět nanejvýš svou neopatrností a nepředvídaností. Nyní ale, jsouce všichni poučení o tom, co bylo zákonitou příčinou všech pohrom, jim mohou všichni tím spíš společně předejít. Ukazuje se šance začít znovu. Šance pro všechny. I pád takového režimu a poučení se z nespravedlnosti - byť draze zaplacené - jako by byla jistá satisfakce. Satisfakce pro všechny. Satisfakce i pro komunisty, kteří kolektivně veřejně a za sebe slibují, že napraví své omyly a zapojí se do nápravy nespravedlivého režimu. Omyly a chyby, které nyní veřejně a kolektivně na scéně přiznávají, spočívají v tom, že dříve (včas) neprozřeli a nepochopili, jak je režim špatný, deformovaný a deformující. Jak je režim nespravedlivý.

Druhé dějství

V druhé části příběhu, v příběhu (pseudo)nápravy historických křivd, vystupují jako postavy nejen budoucí oběti takové nespravedlivé „nápravy“ křivd, tedy *všichni* občané, nájemníci, družstevníci, pracující v zemědělství, pracující na církevním, sociálním zařízení atp., ale také současní reální lidé či skupiny a komunity, kteří mají pocity nespravedlnosti: obyvatelé obce X, družstevníci, nájemníci z domu Y, zaměstnanci kláštera, zemědělec, starostka atd. Oběti nápravy žalují ty, kteří se o nápravu-nenápravu přičinili (viníky), buď sami svým hlasem, nebo prostřednictvím svědků (redaktoři, místní poslankyně-nestranička ...) a veřejných žalobců (strana, levicovní poslanci, předsedové svazu družstev ...). Jako žalobci vystupují v dvoj-rolí i advokáti obžalovaných (poslanec Ransdorf, strana ...). To tam, kde jsou hájené oběti obětí křivého nařčení (kádry, vedoucí pracovníci), že brzdí nápravu.

V tomto druhém příběhu figuruje mnoho představitelů různých sociálních kategorií v roli obětí anebo svědků, kteří chystanou křivdu či nastanou škodu, jako

pociťovanou nespravedlnost osvědčují a dokazují. Škoda, která vzniká, nebo pravděpodobně

či dozajista vznikne při nápravě starých křivd a škod jiným obětem, bude totiž nápravou na jejich účet, k jejich neprospěchu, ačkoli nic z toho nezavinili. A to není spravedlivé, sám princip je pochybný, paradoxní.

Řada žalobců i advokátů jménem obětí akt restituce jako nespravedlnost veřejně pojmenovává a vznáší stížnost. Ještě tu nejsou exekutoři, ale hrozí, že brzy přijdou. Jsou tu soudci (parlament, strany, sdružení, novináři, politici, KSČ, odborníci, čtenáři...), kteří ovšem nesoudí jen případy, ale posuzují preventivně pravidla a paradoxní procedury nápravy. Jsou tu ovšem i ti, kteří vymýšlejí, stanovují normy a pravidla samotné spravedlnosti, souzení a exekuce (parlament, vláda, resp. vlády, ministerstva, strany, KSČ...).⁷⁷

V druhém, nápravném příběhu, figurují nevinné oběti často. Mají také vlastní tvář či cedulku, koho reprezentují. A pronášejí na scéně svými slovy delší monology. Hrají důležitou, exemplární roli: Představují první reálné oběti nových křivd, kterých se třeba vyvarovat. Jsou precedentními případy obětí, varují. Často se jen jako budoucí oběti cítí, zažívají a vyjadřují pocity nejistoty a strachu na otevřené scéně a před zraky publika. Pro atmosféru scény jsou strach a nejistota příznačné, aktéři se buď bojí, či cítí ohrožení, nebo varují druhé, že jim něco hrozí. Některé nevinné oběti jsou již rituálně připravovány jako kolektivní obětina (kádry, ale i družstevníci jako skupina) a hájeny. Jiné aspoň v předstihu varovány (nájemci, nájemníci, zemědělci) koncipienty, že brzy zaskočí za jiné herce v roli obětí.

Role a identity, které ve scénáři prvního dějství chyběly, si to ve druhém vynahrazují, jakoby již svůj part v prvním dějství odehráli. Přitom byli celé první dějství za kulisami. Jsou to ti, kteří ponесou za restituce účet, aniž se předtím na páchané nespravedlnosti (na vyvlastnění jako křivdě) jakkoliv podíleli. Jsou nevinní. Zdálo by se nyní, že někteří byli vždy nevinní. Ale není tomu tak, nevinní jsou ve světle toho, že mají být obětováni. Jsou to nevinné oběti. Mají se stát oběťmi nápravy křivd. Zdá se, že dohromady celé to vypravování přece jen nějaké viníky předpokládá. Jak jinak by se vůbec vyrovnávalo se zdravým rozumem, který v tomto kontextu nejčastěji praví: Ať komunisté vrátí, co ukradli!

Kdo ale po prvním dějství ze scény až na výjimky odchází, jsou ti, kteří byli oběťmi. Oběti starých křivd. Vždyť i ve fázi nárokování a narovnání (tedy rozuzlení celé peripetie) by mohli zůstat oběťmi až do šťastného konce – zadosti-učinění. Na rudé scéně je však pro kategorii restituent v roli oběti zřídka místo. Vystupují v dějství nápravy jen jako oběti spekulantů či vlastních nerealistických představ (soukromí zemědělci). Jejich tvář není vidět, hlas prakticky není slyšet, sami nežalují ani se neobhajují. Zatímco jiné oběti mluví samy za sebe svými slovy (dostávají hlas).

Druhé anticipační dějství příběhu zobrazuje konkrétní hrozící újmu a oběti křivd (ač často potenciální oběti) prostě daleko barvitěji, podrobněji a přesvědčivěji než první dějství. Využívá prostředků konkretizace, personifikace, zkrátka autentizace obětí, které svými hlasy vyjadřují své pocity strachu a ohrožení. Stěžují si, bojí se a zažívají pocity nejistoty přímo před zraky čtenáře novin. Ti, kteří jsou příčinou této újmy, viníci, nejsou personifikováni ani v jednom, ani v druhém příběhu či dějství. Za křivdy i křivdy spáchané jejich nešťastnou nápravou může vždy především nadosobní síla (režim, systém, politika...).

Příběh čtený odzadu

Příběh o dvou dějstvích - křivda a její napravování - je však třeba číst odzadu, od rozuzlení a evaluační pointy k zápletce. Vzhledem k oběti, kterou náprava formou restitucí může, ba musí přinést, je navrhovaná náprava majetkových křivd sama brána jako křivda. A také je tak explicitě nazývána (nová či další křivda). Křivda jako důsledek delegitmuje spravedlnost předchozí nápravy, zcela v duchu temporální kauzality příběhu.

Co to je/bude za spravedlnost, když jejím následkem jsou škody a křivdy? Křivdy rozsáhlé a všeobecné. Křivdy na nevinných, neboť nejsou trestem či vyrovnáním, nejsou tak morálně chápány. Křivdy představuje restituce vzhledem k obecnému cíli, kterým je nová spravedlivější bohatá společnost. Naděje na satisfakci celku - na restituci kolektivního národního statusu - patřičného místa v Evropě. Restituce prostě není prostředkem či cestou k hodnotnému cíli, nedává nové šance všem.

Pojmenování pocitů jako pocitů nespravedlnosti a identifikace oběti (*naming*), kterými je i národ či lid, paralelně provází označení viníka: Je jím sama idea a pak realita restituce, přinejmenším ve srovnání s konkurenčními řešeními situace (reforma). Boltanskiho schematizace name-blame-claim-remedy je v tomto druhém příběhu dobře centrovanou osou běhu událostí. Příběh křivd páchaných jejich nápravou (tedy „nápravou“) nabývá v kombinaci s konfrontačním rámcem ekonomické reformy, tímto nadějným scénářem brzkého dobrého konce pro všechny, nové kvality. A jde právě ony obecné, resp. všeobecné kvality, o nichž Boltanski hovoří jako o podmínce úspěšnosti spravedlnostního rámcování. Příběh reformní (re-formované) restituce tak „vystoupává“ k vyšší obecnosti a veřejné přijatelnosti, kterou čerpá i ze síly rámce tržní reforma. Je to příběh anticipační: Jde o budoucnost nás všech a jako argument negativně staví minulost jako poučení se z chyb. Chyby v pravidlech a metodách se nesmí opakovat. Pravidla jsou objektivní, zákonitá. Chyby vyplynuly z jejich nerozpoznání. Mnohé kvality spravedlnostně-nápravných aktů jsou analogické jako ty chyby, které vedly ke křivdám, škodám. Jsou tedy vadné a nutně a zákonitě nepovedou k spravedlivé nápravě.

Průběh restitučního napravování od žaloby přes soud po exekuci je na pozadí reformních kulis představován jako extrémně pomalý, nákladný a to pro všechny. Zejména opět ve srovnání s modelovým postupem skokové či radikální reformy. Bude újmou pro nás všechny i pro nenarozené spoluobčany, kteří tak dostanou menší porci ze společného hrnce. Živým zmaří šance nastoupit na start trhu spolu s ostatními. Zkrátka na jedné misce vah je to perspektiva a šance, masovost, rychlost a na druhé vracení se zpět, exklusivnost a zpomalení.

Kdo může rozhodnout, rozsoudit, která spravedlnost je spravedlivější? Který soudce a který exekutor? Je jím trh jako neosobní, objektivní, bleskurychlý a historicky osvědčený (negativní zkušeností s jeho absencí) prostředek. Je to spravedlnost, které je nutné dobře zavázat oči a ruce učinit neviditelné. Trh nejlépe posoudí ty i ony spravedlnostní nároky a oprávnění a nic to nebude stát. Staré křivdy tu přece jen zůstávají a je možné je napravit v takovém rozsahu a takovými procedurami, které neničí tržní mechanismus, jako mechanismus vedoucí k jediné reálné a realistické možnosti. Náprava je aktem dobré vůle, věcí morálky. Trh je záležitostí rozumu a užitku.

Restituce dosud diskursivně omezovaná jen parciálními nároky těch, kteří se obávají, že se stanou jejich obětmi, je nakonec podřízena platnějším, obecnějším nároku reformy.

Restituce jako morální akt nápravy majetkových křivd se v diskursu reformy operativně redefinuje. Spravedlnost restitucí je podřízena logice spravedlnosti reforem. Definovaný problém ve spravedlnostním rámci jako nespravedlnost (vyvlastnění), není natolik mobilizující výzvou, když se v následující epizodě v prognostickém rámci ukáže, že je to problém neřešitelný, nebo když jeho řešení přináší újmy větší než očekávané užítky. Nabídnutým řešením může být jeho neřešení v zájmu řešení důležitější záležitosti, která se dotýká nás všech a přinese prospěch nám všem. To je právě případ spravedlnostního přerámčování agendy restituce napojením na diskurs reformy. Příběh nápravy, jak je patrné, působí od rozuzlení komplikace (vyřešení problému) k jeho re/definici.

Právě v době tohoto přerámčování a napojení (alignment) se ekonomická reforma ve své radikální podobě stává aktuálně dominantním porevolučním diskursem, má podporu veřejného mínění, i oporu v diskursu práva, ekonomie, ekonomické praxe.

Mytologičnost či ideologičnost nového příběhu jako celku smiřuje kontradikce smyslu definice současné situace, její historie a scénáře budoucnosti

s ohledem na obecný smysl pro spravedlnost. Kontradikce jednotlivých epizod jsou oddělované vnitřním rámcováním, tak typickým pro narativ, a tak jsou různé situace spojeny s různými režimy spravedlnosti, s různými dobry, a odlišeny či distancovány od jiných režimů a norem spravedlnosti. Příběh historické nespravedlnosti tak může - v rámci celého metanarativu jako celku složeného z jednotlivých příběhů epizod - poučit příběh budoucího obnovení - nastolení spravedlnosti. Poučení pak zní: Neřídít se analogickými normami a postupy, které vedly k nespravedlnostem. Řídit se jinými principy. V tom je naděje na spravedlivější spravedlnost. Poučení kolektivní historií apeluje na sám lidový smysl pro spravedlnost, činí ho senzitivním k nespravedlnosti, mobilizuje jistý vše/obecnější smysl pro spravedlnost.

Kolektivní historie je přehodnocena vzhledem k obecnějšímu smyslu vývoje, který nevyplývá ze souboru faktů, ale symbolicky jej přesahuje. Rekonstruování kolektivní historie odkazuje ke světonázoru vypravěče, který se opravňuje (zmocňuje) historii ve jménu skupiny po novu převyprávět. Vykazuje jeho stranickou perspektivu, odkazuje k jeho současné pozici. Rekonstrukce vlastní historie je tak aktivní konstrukcí vlastní kolektivní identity.

„Sjednocené dějiny nutně potřebují nějaké „sметиště“ nebo „propadliště“, kam by bylo možno odklidit nežádoucí, rušivé a nepoddajné elementy. Logicky uspořádané bytí vyžaduje coby svůj protějšek jakési nebytí, k němuž by bylo možno odsoudit vše, co se novému pořádku přičí.“

Svět „jednotné“ pravdy se stává jedinou a pravou realitou: pročež bude třeba zřídít ještě říši iluzí, kam by bylo možno vystěhovat vše, co se do našeho „reálného“ světa z té či oné příčiny nevejde.

Totalizace dobra si pak vynutí totalizaci zla, tj. neméně násilné sjednocení všeho, co našemu „jednotnému“ dobru z nejrůznějších důvodů odporuje.“

(Petr Fidelius)

ZÁVĚREČNÉ AKORDY

V diskursivním poli Rudého práva po listopadu 1989 do konce roku 1990 byly objeveny a rekonstruovány diskursy, které se, byť okrajově, dotýkají restitucí. Jsou jimi: „zase kádrování“, „družstva nerozbíjet!“, „soutěž vlastnických forem“,

„reforma“, popřípadě také diskurs „reformou proti restituci“. Rudé právo dává restituce spíše do souvislosti s jinými tématy, než aby je rozvíjelo samostatně, klade na restituci v různých diskurzech vymezených centrálním tématem různý důraz, různě je přehodnocuje.

Mnohé z diskursů operují relativně odděleně, ale přesto se podporují. Lze postavit hypotézu, že právě to, v čem se navzájem podpírají, jsou ideologicky strategické osy a tyto praktiky tedy strategické diskursivní tahy. V tendenci nezjevného symbolického omezování a vymezení majetkových restitucí hraje důležitou roli tiché i zjevné společenství zejména těch diskursů, které hájí pluralitu a *rovnoprávnost vlastnických forem* proti převaze *soukromého vlastnictví* při privatizaci státního vlastnictví. Restituce je interpretována především jako obnova soukromého vlastnictví, a to v úzkém slova smyslu osobního vlastnictví. Tato redukce je produktem kategorizační politiky porevolučního diskursu. Jiné, kolektivní (veřejné) formy, jako je například historické vlastnictví obcí a vracení majetku státu obcím, jsou prezentovány jako kvalitativně odlišné, vytěsněny za hranice diskursu majetkových restitucí, jsou symbolicky vymístěny spolu s jinými retribucemi či restauracemi vlastnických práv (spolkům, církvím a kongregacím ...) z obrazu restituce.

Rozhodující vliv na diskursivní omezení a vymezení restitucí a jejich delegitimizaci zejména z hlediska jejich spravedlnosti má střet a konfrontace dvou diskursivních rámců. Rámce reformy a rámce restituce na podzim roku 1990. Restituce je postavena do antagonistického vztahu s reformou a je argumentováno, že je s ní nesouměřitelná a nekompatibilní. Spor je diskursivně efektivně řešen podřízením restituce reformě.

Ve světle univerzálnější, masovější a nadějnější reformy nemá partikulární restituce náprava ve hře o spravedlnost velkou šanci. Alespoň ne na poli Rudého práva. Takový je výsledek strategické konfrontace restituce a reformního rámce, který vede k přerámčování restituce spravedlností reformy.

Rámec mozaikovitého obrazu restituce spravedlnosti, s jeho hlavními formálními rysy a pravidelnostmi, je generován z celého pole vymezeného plochou Rudého práva, i když k němu různé diskursy (diskurs reformy, družstva nerozbíjet, zase kádrování, restituce a rovnoprávnost forem vlastnictví) přispívají různou měrou. Nalezené formální rysy konstrukce spravedlnosti jsou pak konfrontovány s formální teorií spravedlnosti Jeana Luca Boltanskiho a Laurenta Thévenota.

Vztažením formální teorie spravedlnostního rámcování k empiricky metodicky generovaným nálezům je pak vystavěna empiricky podložená hypotéza o tom, že důvodem diskursivně úspěšného podřízení režimu spravedlnosti restituce reformě, je především to, že reforma vykazuje formální rysy, které jí v přímé konfrontaci s restitucí zvýhodňují: je obecnější, všeobecnější (masovější) a je perspektivně nadějná. Právě na podzim, v době podřízení restituce hegemonii reformy, má diskurs reformy již silnou podporu dalších diskursů zejména diskursu politiky (vlády) a práva (harmonogram a scénář reformy).

Pro další kroky badání vybízejí závěry k formulaci další hypotézy, že hlavní argumentační rysy de/legitimizace restitucí jsou zprava i zleva paradoxně velmi obdobné. Jinak řečeno politika transformace je vládou i komunisty či levicovými subjekty symbolicky sdílena, působí jako foucaultovská „politická technologie“ jako neutrální objektivní, vědecká a instrumentální procedura. I „otec reformy“ a privatizace Václav Klaus označuje restituce a rehabilitace (všechna „re“) za „nestandardní postupy“,

kteřé reformu jako prostředek ustavení trhu jen brzdí a komplikují. Původní sociálně inženýřský projekt ekonomické reformy s nimi nepočítá, jsou zřejmě plodem lidové sociologie, jsou soudy zdravého rozumu a politiky kolektivní paměti. Ostatně prvními subjekty, které po Listopadu toto samozřejmé očekávání, že se vrátí, co bylo sebráno, vyjadřují, jsou dokonce i v Rudém právu obyčejní občané či souhrnně veřejné mínění, nikoli novináři, politici. V dalších sledovaných médiích, v Mladé frontě a Lidových novinách jsou akty nastolování agendy majetkových restitucí „hlasem lidu“ a ústy postav z lidu na stránky těchto deníků, ještě evidentnější než v Rudém právu (Šmídová 1997).

Studie svým způsobem vypovídá i o tom, jak se komunisté, resp. subjekty s komunistickou minulostí, veřejně strategicky vyrovnávali s vlastní minulostí tím, jak po revoluci rekonstruovali skupinovou historii jako součást historie celé společnosti a strategicky užívali k projekci a produkci nové kolektivní identity. Příběh vlastní minulosti, tak jak je v textech Rudého práva vyprávěn, je v kontextu události znárodnění a devastace kolektivně sebevyvíňující, kombinovaný s takovou politikou paměti, která prakticky morálně zdůvodňuje nutnost neohlížet se, *nehrabat se v minulosti*, nenapravovat křivdy více, než je morálně nezbytné a aktuálně ekonomicky únosné.

Diskurs se vyrovnává s akty retroaktivní spravedlnosti: diskvalifikací (kádrů), retribucí (rehabilitace) a majetkovou restitucí (Offe 1996). Rudé právo důsledně diskursivně pacifikuje a vymisťuje z prostoru listu již nastolené politické a veřejné agendy, jako je politický diskurs, který reprezentuje Václav Benda ve svém návrhu restitučního zákona, který interpretuje křivdy určené k nápravě (restituci) kriminálně. V duchu McAdamsovy typologie přechodových spravedlností restituci tedy kontextualizuje v duchu „criminal justice“.

Poslanec a známý předlistopadový disident Benda definuje záležitost jako lidské zavinění odnětí majetku a jako neoprávněné přivlastnění (*cui male*) jedněch na úkor druhých a v jejich neprospěch. Tato interpretační schémata a kategorizace navržená Bendou a dalšími poslanci jsou diskursivními praktikami uplatňovanými redaktory Rudého práva naopak blokována a z diskursivního pole novin vylučována. V optice Rudého práva jde v kauze restituce jen a jen o dobrou vůli občanů a rozhodnutí jejich nové vlády částečně kompenzovat alespoň některé újmy a křivdy. Křivdy sice nikým konkrétním nezaviněné, které se ale dnes projevují jako pocity křivdy a politické požadavky obyvatel na navrácení majetku. Jedná se o čistě morální postoj celku (národa) a jeho vlády vyjadřující ochotu tuto újmu uznat a napravit, a to na účet nás všech (nikoli na úkor konkrétních viníků, kteří si neoprávněně majetek druhých přivlastnili a profitovali z něj).

Retroaktivní spravedlnostní akty nápravy minulosti interpretuje diskurs Rudého práva jako v zásadě aktuálně nespravedlivé, neboť v případě kádrů jsou diskriminací, v případě restitucí jsou ekonomickou zátěží a překážkou na cestě celku vpřed. Argumentují pro omezenou restaurativní nápravu orientovanou pouze na finanční kompenzaci obětí křivd. Vylučují, lépe řečeno nepřipouštějí možnost a smysluplnost identifikace konkrétních viníků a stanovení míry jejich odpovědnosti. Viníkem systémových efektů (zničená ekonomika, zlomení lidé, diskriminované skupiny apod.) je předpokladově (i explicitě) systém či systémová *deformace* způsobená *stalinismem*. Komunisté a levicové síly se tak ústy svého tisku nedistancují od minulého režimu jako projektu, ale od jeho deformace, která je důsledkem především vnějšího tlaku

stalinismu a jeho neblahých metod.

Uznání křivd a odškodnění za majetkové újmy představuje spíše dobrou vůli veřejnosti (včetně komunistické levice), morální závazek nového systému.

Při projektování cesty vpřed diskursy Rudého práva komunistickou minulost vykázanou na smetiště dějin jako staré harampádí, paradoxně strategicky samy hojně užívají jako memento, jako poučný zdroj výzvy k distancování se od ní a k morálním apelům, zejména ve smyslu „nebuďme jako oni“ (komunisté), neopakujme staré fatální chyby, nevolme stejné cesty a prostředky. Novináři a texty však zpravidla nevyslovují MY, nezahrnují se do kategorie (komunisté či levičáci, jak to stojí v podtitulu listu), ani do stejné kategorie se čtenáři. Pak by totiž apel zněl absurdně: „Nebuďme jako (jsme byli) My“.

Poznámky:

⁷⁶ Nárokování spravedlnosti je jen případem nárokování spojeného jak s umístováním aktérů v pojmech kategorií (postav a rolí) v příběhu a jejich vztahy a motivy. Motiv je odpovědí na otázku, proč to postava dělá, ukázáním toho, co dělá (jak jedná) v dané situaci děje. Jde samozřejmě primárně o to, jak jsou subjekty identifikovány, kategorizovány diskursivně ze strany kolektivního autora-vypravěče Rudého práva, dokonce i v případě, že jim tento scénárista a režisér „jen“ předá slovo a vytvoří pro ně prostor. Cenný prostor pro sebe prezentaci, pro vlastní aktivní inscenování role. Tento „jejich“ prostor je jim ale diskursivně vymezován či omezován.

⁷⁷ Roli v tomto druhém dějství kauzy restituce dostávají i potenciální a skuteční jmenovití viníci, ti, kteří těžize situace na účet jiných (mají nadále nezasloužený prospěch, výhodu a nejsou přitom viněni). Jsou nepotrestaní a je na ně třeba veřejně ukázat prstem (prstem textů RP), když hrozí, ba nastává justiční omyl a místo skutečných viníků budou obětováni nevinní (kádry, vedoucí pracovníci řadoví komunisté). Souvislost s restitucemi je však zamlžena.